

*MƏQALƏ***Elnarə Zeynalova**

Ortaq başlanğıc və intibah dövrü Azərbaycan
ədəbiyyatı şöbəsinin elmi işçisi

Zeynalova12@bk.ru

58*1 (16) 2020***Nəcib Məhfuz - Əbdul Əziz İbrahim Əhməd Paşa**

1988-ci ildə dünyada ədəbiyyat sahəsində mühüm bir hadisə baş verdi. Bu hadisə Şərq-ərəb dünyası üçün xüsusi ilə əlamətdar idi. Həmin ildə misirli ədib Nəcib Məhfuz *“Bütün bəşəriyyət üçün mənə kəsb edən, incəliklərlə zəngin ərəb hekayələrinə və realizmə görə”* ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görüldü və mükafat ədibin bütün dünyada tanınmasına səbəb oldu.

Nəcib Məhfuz 1911-ci ildə Qahirədə dindar müsəlman ailəsində anadan olub. Dünyaya gəlişi çətin olub. Buna görə də atası məşhur doğuş həkimi Nəcib Əhməd Paşanın şərəfinə onu Nəcib adlandırıb. Evin sonbeşiyi olan Nəcib ilk təhsilini kütəbdə (ibtidai məktəb) alıb. Uşaqlıq illəri, valideynləri haqqında məlumat azdır. Çox güman ki, həyatında Qurani-Kərimdən və hədislərdən başqa kitab oxumayan ata ilə mütaliəni çox sevən, ədəbiyyata xüsusi maraq göstərən oğul arasında münasibətlər çox da isti olmayıb. Nəcib Qahirədə əvvəlcə fəlsəfə, daha sonra islam fəlsəfəsi üzrə təhsil alır. Ədibin uşaqlıq illəri Misirdə baş verən 1919-cu il inqilabı ilə əlamətdardır. Bu inqilab Nəcib kimi bir çoxlarında ilk vətənpərvərlik hislərinin oyanmasına səbəb olur. Ədibin öz sözləri ilə desək, 1919-cu il inqilabı onun uşaqlığını əlindən alıb. Misirin tozlu küçələrində qaçıb oynayan qayğısız uşaq vaxtından qabaq böyüyür və xalqının, vətəninin taleyi ilə maraqlanmağa başlayır. Misirdə baş verən siyasi, iqtisadi, mədəni hadisələri izləməklə yanaşı, dünyada gedən proseslərə də biganə qalmayan Nəcib çox keçmir ki, Misirdə yetişən mütərəqqi gənc ziyalı nəslin ən görkəmli

nümayəndəsinə çevrilir.

Nəcibin ədəbiyyata marağı hələ uşaqlıqdan özünü büruzə verib. Əl-Mənfəlutı, Taha Hüseyn kimi ədiblərin əsərlərini oxusa da, gənc yazarın üslubu tam fərqli idi. Onun yaradıcılığına Misir yazıçısı Salama Musanın təsiri böyük olub.

Tələbəlik illərində məqalələri Misirin nüfuzlu “Əl-Əhram”, “Əl-Hilal”, “Ər-Risale” kimi dövrü mətbuat orqanlarında çap olunur. Zaman keçdikcə gənc yazar da inkişaf edir, yaradıcılıq sahəsi, müraciət etdiyi mövzu dairəsi genişlənir. Öz ölkəsinə, milli kökünə bağlı olan ədib əvvəlcə tarixi romanlara maraq göstərir ki, bu da onun Misirə, onun qədim tarixinə olan məhəbbəti ilə bağlı idi. Təbii ki, Nil çayının aşağı axarında yerləşən qədim sivilizasiyanın beşiyi, dünyanın yeddi möcüzəsindən biri olan ehramların vətəni, tarixdə ən maraqlı dövr olan fironların yurdu Misirin tarixi zəngin mövzu mənbəyi olmaqla yanaşı, həm də gənc ədibin fəxarət yeri idi. Nəcib bu zəngin tarixi sevə-sevə “Qədim Misir”, “Xeopsun müdrikliyi”, “Fiv mübarizəsi” kimi tarixi romanlarda əks etdirir.

Bütün dünyanı çalxalayan İkinci Dünya Mühəribəsi Nəcib yaradıcılığına da öz təsirini göstərir; onun yaradıcılığında yeni mərhələ başlayır. Ədib müasir mövzulara müraciət edərək, Misirdə gedən hadisələrdən bəhs etməyə başlayır. Üç nəslin həyatını üç romanda təsvir edən “Qahirə trilogiyası” onu nəinki ərəb dünyasında, eləcə də ölkədən kənarda çox məşhurlaşdırır. Üç romandan – “Beynəl-qasreyn”, “Qasruş-şauq”, “Əs-Sukkəriyyə” – ibarət, 1916-1944-cü illərdə Misirdə baş verən hadisələrdən bəhs edən bu trilogiya haqqında misirlilər deyirdilər: “Bəli, belə də olmuşdu, bu, Qahirədə baş verənlərin dəqiq təsviridir. İndi artıq nəyin uğrunda mübarizə aparacağımızı bilirik. İndi baş verənləri daha yaxşı anlayırıq”. Bu əsər müxtəlif dillərə tərcümə edilərək ədibə dünya şöhrəti qazandırır. Təkcə ABŞ-da əsər 250.000 tirajla çap olunur. Amerikalı ərəbşünas Rocer Allenin sözlərinə görə, o zaman ərəblər ədibi “XX əsrin Misir ehramı” adlandırıdılar.

Qeyd edək ki, Nəcib Məhfuzun həyatı və yaradıcılıq yolu asan keçməyib. Uzun müddət dövlət məmuru işləməsinə baxmayaraq, düşüncə tərzini həmişə seçilib. O, dinə qarşı çıxmırdı, dinin hakim qüvvə olmasına qarşı çıxırdı. Onu dinə olan münasibətinə görə, ərəb ədəbiyyatında Əbul-Əla əl-Məarri, dünya ədəbiyyatında isə Tolstoyla müqayisə etmək olar. Nəcib müsəlmandır, amma dardüşüncəli deyil. Əl-Məarri kimi azad fikirli təbəqəni boğmağa çalışan mühafizəkar dindarlara qarşı çıxan ədib Allah axtarışı məsələsində Tolstoyla birləşir. Onun qəhrəmanları da Sergi ata kimi Allah axtarışına çıxırlar. Paşenkadan sonra “Mən Tanrı üçün yaşamaq adı ilə insanlar üçün yaşadım, amma o, insanlar üçün yaşadığını düşünərək Tanrı üçün yaşayır”, - deyərək bu axtarışa son qoyan Sergi atadan fərqli olaraq, Nəcibin qəhrəmanları bu yolda uğur qazana bilmirlər. Bəlkə də, bu, islam dövlətlərində dini ehkamların, mühafizəkar ruhlu fikirlərin daha güclü olması ilə bağlı idi.

Lakin ədib axtarışdadır. O, “Qorxu ölümə mane olmur, amma yaşamağa mane olur” deyərək öz düşüncələrini “Məhəlləmizin övladları” alleqorik əsərində cəsarətlə qələmə alır. Dini şəxsi istəkləri reallaşdırmaq üçün bir vasitə hesab edən ədib onu azadlıq ideyalarının təbliğində, mütərəqqi cəmiyyətin qurulmasında əsas təhlükə kimi görmüş və əsərdə personajları dini fiqurlar üzərində qurmuşdur. “Əl-Əhram”

qəzetində hissələrlə çap olunan əsər dindarlar arasında böyük səs-küyə səbəb olur. İslam mühafizəkarları burada ədibin camaatı küfrə, allahsızlığa çağırdığını iddia edərək, hökumətdən onun çapına qadağa qoymağı tələb edirlər. Onlar öz istədiklərinə nail ola bilməsələr də, əsər kitab halında yazarın öz Vətənində çap olunmur. Əsərin qonşu Livanda çapı da ədibin həyatı üçün böyük təhlükə yaradır; onun ölümünə fətva verilir. 1994-cü ildə dini ekstremistlər ədibə hücum edərək, onu boğazından bıçaqla yaralayır. Bu zərbədən ölməsə də, həyatının sonuna kimi əziyyət çəkir, iş qabiliyyəti kəskin zəifləyir. Lakin əsər ölkədən kənarda belə böyük şöhrət qazanır. Hətta ədibin Nobel mükafatına layiq görülməsinə əsas səbəb kimi bu əsəri göstərənlər də oldu. Lakin ədibin qızı Umm-Gülsüm öz açıqlamasında bildirmişdi ki, atası Nobel mükafatını dünyanın beş dilinə tərcümə edilən beş əsərinə görə alıb.

2006-cı ildə 94 yaşında vəfat edən ədib nəinki yazdığı əsərləri, eləcə də həyat hekayəsi ilə Misir tarixində unudulmaz iz buraxdı. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Nobel mükafatına layiq görülərkən onu ərəb ədəbiyyatına verilən dəyər kimi qələmə verir və deyir: “Bu mükafat həyatımda ilk dəfə olaraq mənə hiss etdirdi ki, mənim ərəb ədəbiyyatım beynəlxalq miqyasda qiymətləndirilə bilər. Mənə elə gəlir ki, indi ziyalı insanlar ərəb ədəbiyyatına daha da diqqət yetirməyə başlayacaqlar”. Səhhətinə görə mükafatı almağa qızlarını göndərən ədib mükafatın təqdimatı zamanı onun adından çıxış edən Muhəmməd Salmaviyə ingilis dilindən əvvəl ərəb dilində bu sözləri deməyi tapşırır: “Nüfuzlu İsveç Akademiyasının divarları əhatəsində ərəb dilinin mesajını (səslənişini – red.) eşitmək vaxtı artıq gəlib çatıb”.

Kövrək xasiyyətli yazıçı, deyilənə görə, uşaqlara qarşı çox həssas olub. Bir gün Misirdə müasir düşüncənin qalib gələcəyinə inansa da, müstəmləkə dövründə uşaqların ağır yaşayışı onu çox narahat edirdi. Deyilənə görə, ədib küçədə şirniyyat satan uşağı görəndə özünü saxlaya bilməyib ağlayır ki, uşaqların arzusu bir parça şirniyyatdır, bu uşaqsız öz arzusunu satır.

Nəcib Məhfuz əsl vətənpərvər, ölkəsinə bağlı bir şəxsiyyət olub. Öz ölkəsində dini mühafizəkarlar tərəfindən edilən təzyiqlərə, əsərlərinə qoyulan qadağalara baxmayaraq ədib vətənini tərk etmir. Yaradıcılığındakı realist lövhələrin üstünlük təşkil etdiyinə görə bəzən onu Qərbi Avropa realizminin zirvəsi hesab edilən XIX əsrin görkəmli fransız yazıçı və dramaturqu Onore de Balzakın şərəfinə “Şərqi Balzakı” adlandırırlar. Amma Nəcib Məhfuzun dünyası ilə yaxından tanış olduqda bu bənzətmə uğurlu görünür. Çünki Qərb yönümlü, Qərb düşüncəli olmaqdan çox uzaq olan birini sonda Qərb mütəfəkkirinin adı ilə adlandırmaq bir az ədalətsizlik kimi görünür.

Nəcib orta məmur ailəsində doğulub. Bəlkə də, ədibin həyat haqqındakı düşüncələrinin formalaşmasına məhz belə bir mühitdə doğulub boya-başa çatması səbəb olub. Yəni mənsub olduğu orta mövqedən həm aşağı təbəqəni görür, həm yuxarı təbəqəni. Əksər romanlarının süjet xəttini Misirin səsli-küylü məhəllələrindən götürən Nəcib sanki uşaqlıqdan bəri bu məhəllələrdə etdiyi müşahidələrini qələmə almışdır. Onun “Başlanğıc və son”, “Bal ayı”, “Oğru və itlər”, “Güzgü”, “Yağış altında məhəbbət”, “Yeni Qahirə”, “Min gecənin gecələri” kimi məşhur əsərləri əsasında bir sıra məşhur filmlər çəkilmişdir.

Yazıcının sonuncu “Yeddinci səma” adlı axirət dünyasından bəhs edən son hekayələr toplusu 2005-ci ildə işıq üzü görüb. Ölümündən az əvvəl çap olunan əsər sanki onun axirətə yolçuluğu ilə bağlı düşüncələrini əks etdirib.

Nəcib Məhfuzun yaradıcılığının əsas sirri nədədir? Bu suala müxtəlif cavablar verilə bilər. Mənə görə bu sirr ədibin sadə tərzdə dərin fikirlər, bəşəri ideyalar ifadə etməsindədir. İlk baxışda sadə təsir bağışlayan qısa hekayələri, eləcə də romanları ədibin yaxşı bələd olduğu ölkəsinin tarixini, bu gününü əks etdirir. Əgər “Fiv döyüşü” romanında hadisələr firon dövrü ilə bağlıdırsa, trilogiyada artıq hadisələr müasir Misirdə baş verir. Hadisələrin baş vermə məkanı dəyişsə də, məqsəd dəyişmir. Hər iki halda ölkənin mənafeyi ön plandadır. Ədibin “Min gecənin gecələri” romanı kimi. Tarixin ərəb gecələri fonunda ədib bu günün problemlərinə işıq salır; hakimiyyətdə baş verən qeyri-qanuni hərəkətləri, sosial ədalətsizliyi tənqid edir. Lakin ədib ümitsiz deyil, o, bir gün Misirdə ədalətin bərpa olacağına, zülmün aradan qalxacağına inanır; amma ədib realistdir. Başa düşür ki, bu, “sehirlə” baş verə bilməz; “Məhəlləmizin uşaqları” əsərində olduğu kimi: “Bizim məhəlləmizdə istibdadın yox olması, işığın, möcüzələrin doğuşu üçün zülmün sonu olmalıdır, gecənin də sabahı”.

Sağlığında bürüncdən heykəli ucaldılan ədibin əsərləri nəinki Vətəni Misirdə, ərəb dünyasında, eləcə də bütün dünyada sevilə-sevilə oxunur. Onun yaradıcılığından bəzi əsərlər bir çox dillərə, o cümlədən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. 2013-cü ildə çap olunan “Məhəlləmizin hekayətləri” (tərc. Z. Əlizadə), “Fivin mübarizəsi” (tərc. Ş. Əliyev. Qeyd edək ki, adıçəkilən əsər bədii təcümə nominasiyasında “Qızıl kəlmə” ədəbi mükafatına layiq görülüb), “Liderin qətl günü” (tərc. Ə. Sami), “Möhtərəm cənab” (tərc. Z. Əlizadə) kimi əsərlərin daxil olduğu “Seçilmiş əsələri”-nə yazılan “Əsrin şahidi” adlı ön sözdə ərəbşünas alim Z. Əlizadə Nəcib Məhfuzun həyat və yaradıcılıq yolunu çox gözəl işıqlandırmış, eləcə də ədibin əsərlərinin əsas qayəsini, əsərlərində oxucuya çatdırmaq istədiyi ideyalarla həyatı arasındakı vəhdəti ustalıqla təsvir etmişdir. Onun yaradıcılığı ilə yaxından tanış olan tədqiqatçı Nəcib Məhfuz fəlsəfəsi ilə bağlı sonda maraqlı bir nəticəyə gəlmişdir: “Nəcib Məhfuz əmək və mübarizəylə keçmiş həyatını çox müdrik və ləyaqətlə yaşamış, həyatın mənasını anlamağa çalışmış, fəqət gəldiyi nəticə çox sadə olmuşdur: Həyatın mənası həyatın özündədir”.